

Слюсар К. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та міжнародної інформації
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ПРАВА ЛЮДИНИ В КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Анотація. У статті ми досліджували процес становлення та розвитку прав людини в країнах романо-германської правової сім'ї. Загальні принципи права в зазначеній системі зумовлені особливостями її історичного формування, встановлюють критерії відповідності позитивного права цінностям певного суспільства, тим самим обмежуючи дії того чи іншого закону загальною моральним критерієм.

Ключові слова: декларація, канонічне право, права людини, позитивне право, принципи права, природне право, романо-германська правова сім'я.

Постановка проблеми. Романо-германська правова система є, мабуть, найбільш давньою й широко розповсюдженою у світі. Це пояснюється не лише її історичним корінням. Носіями та рушійною силою цієї системи були найбільш могутні держави: Римська імперія, пізніше такі держави Європи, як Франція, Німеччина тощо, які активно розвиваються й сьогодні. Їх вплив на життя Європи та країн інших континентів як у культурологічному змісті, так і у військово-політичному й економічному був беззаперечним. Права людини в країнах романо-германської системи права набули універсального характеру, зрозуміло, що з тими особливостями й модифікаціями, яких вони зазнавали в різних регіонах світу.

Проблеми прав людини досліджувало багато вітчизняних учених-юристів. Так, наприклад, історичні аспекти становлення та розвитку прав людини вивчали В. Васецький, В. Горбаль, Н. Заїнчковський, С. Мороз, С. Рабінович, О. Ярмиш; різні групи прав людини класифікували й досліджували С. Верланов, М. Гуренко, М. Давидова, С. Добрянський, В. Копейчиков, А. Колодій, Є. Краснов, І. Магновський, Ж. Пустовіт, П. Рабінович, Ю. Разметаєва; реалізацію прав людини та механізми їх забезпечення вивчали Ю. Білас, В. Васьковська, Т. Заворотченко, І. Панкевич, І. Паращич, Т. Пашук, О. Пушкіна, Т. Француз-Яковець.

Новизна дослідження полягає в тому, що за основу під час розмежування правових сімей сучасності ми використовуємо ідеологічний критерій, який, на думку Рене Давида, є відзеркаленням релігійних, філософських переконань суспільства, його політичної, економічної й соціальної структури. Зумовлено це тим, що сьогодні цей критерій є найактуальнішим і обґрунтованим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою характерною особливістю романо-германського права є його органічний зв'язок із римським правом, його становлення та розвиток на основі римського права [1].

У науковій літературі розрізняють три основні періоди розвитку романо-германської правової сім'ї. Перший період (до XIII століття) характеризується відсутністю інституту поваги й

захисту прав людини з боку інквізиції та інших служників церкви, які в боротьбі за панування в усіх сферах життєдіяльності зневажали етичні постулати, що були закладені в релігійних ученнях.

Другий період (XIII–XVIII століття) характеризується відродженням цінностей античності, в тому числі і юридичних. Так, Р. Давид підкреслював, що звернення до інститутів римського права було зумовлено потребою суспільства в установленні порядку й безпеки, яких вимагає божественний задум і які необхідні для прогресу [2]. Засобом для досягнення поставленої мети могло стати лише право.

Після того як релігійними нормами так і не вдалося врегулювати всі сфери суспільного життя, саме право стає мірою справедливості й упорядкованості життя, засобом, який сприяв нормалізації життя суспільства. Рецепція римського права, його переосмислення і пристосування до нових умов життя характеризують другий найбільш істотний у становленні романо-германської правової сім'ї період розвитку.

Паралельно із цим розвивається канонічне право, яке також має великий вплив на розвиток уявлень про права людини. Канонічне право є сукупністю рішень церковних соборів, а також ухвал та інших актів, що приймалися Папою Римським [3]. Окрім безпосереднього регулювання релігійних, церковних відносин, канонічне право також впливає на регулювання сімейних, шлюбних і майнових відносин.

Третій період (XVII–XVIII століття й до сьогодні) розвиток романо-германської правової сім'ї характеризується скасуванням застарілих правових інститутів феодалізму, а основу нового життя становлять цінності природно-правової доктрини, тобто невід'ємні права індивіда – право на власність, свободу договорів, сім'ю і спадок [4].

Права людини обґрунтовуються й набувають законодавчого вираження на підставі ідеалів епохи Просвітництва, філософських уявлень таких видатних мислителів, як Локк, Руссо, Вольтер. Природні, невід'ємні та невідчужувані права особи, такі як свобода совісті, економічної діяльності, політичні права повинні забезпечуватися й гарантуватися державою.

Найбільший рівень закріплення ідеї природного права отримали у французькому праві. Інші держави романо-германської сім'ї лише відчували певний вплив ідей про природні права людини. В епоху формування традиції права на Заході переважала теорія природного права. За загальним уявленням, людський закон був похідним від розуму й совісті, саме тому розумом і совістю його й потрібно було перевіряти. Відповідно до філософії права того часу та самого чинного права, будь-який чинний закон, як затверджений, так і звичайний, повинен відповідати природному праву, інакше він не буде мати законної сили та ним можна буде нехтувати. Ця теорія мала основу як у християнській теології, так і у філософії Аристотеля.

М. Марченко відзначає, що відмінність романо-германсько-го права від права англо-американського полягає в органічно-му зв'язку романо-германського права з іншими інститутами і сферами суспільного життя. Право не ізольоване від навколишнього світу, а, навпаки, є мірилом справедливості устрою суспільства. Воно наперед передбачає, як саме розв'язуватимуться спірні справи, виражаючи, отже, рівень моральності й реалізації вищих ідеалів. А от англо-американське право, маючи справу безпосередньо з конкретним питанням, виробляє право згідно із цим конкретним випадком або суперечкою [5].

На початку третього періоду розвитку романо-германсько-го права спостерігалось значне розширення кола прав і свобод людини. Підтвердженням цьому є зміни, що відбувалися в сімейному праві. Батьківська влада, яка в провінціях писаного права розповсюджувалася й на повнолітніх, була скасована як несумісна з правами людини. Обмеження канонічного права щодо шлюбів були значною мірою послаблені. Вимоги до укладення шлюбів, особливо згода батьків, були зведені до мінімуму. Сам шлюб розглядався як «цивільний договір». Для того часу це були доволі революційні норми. Право на розлучення зумовлено індивідуальною свободою особи, а неможливість розлучитися означатиме її втрату.

Проте продовжували існувати деякі обмеження. Так, свобода шлюбів усе ж таки обмежувалася зацікавленістю суспільства в збереженні патріархальних основ сім'ї. Зокрема, хоча згода батьків як обов'язкова умова шлюбу й була зведена до мінімуму, законодавець установлював вельми складний процедурний порядок регулювання відносин у разі відсутності згоди родичів.

Наведемо приклад консерватизму в сімейному праві Італії. У цій країні сімейне право залишається жорстко врегульованим. Великий вплив тут мають норми канонічного права. У результаті підписання Лютеранської угоди в 1929 році між Італією та Ватиканом відбулося зближення й посилилася взаємодія держави та католицької церкви. Шлюб в Італії має яскраво виражений канонічний характер. Шлюб не тільки може реєструватися державними органами, а й може бути освячений католицькою церквою. В останньому випадку працівник державного органу зобов'язаний негайно зареєструвати шлюб, який із моменту вчинення в церкві має ті самі цивільно-правові наслідки, що і світський шлюб. Нині в Італії кількість «канонічних шлюбів», що також мають назву «конкордатний шлюб», досягає 95% із усіх шлюбів, які укладаються в державі.

Крім того, в Італії також яскраво виражений релігійний характер ставлення до розлучень. Установлення складних процедур розлучення спрямовано на створення умов для більш тривалого збереження шлюбу. Суддя оголошує про розірвання шлюбу лише в тому разі, коли вже немає надії на те, що духовний і фізичний союз між подружжям може бути збережений або знову відновлений. Згідно із законом, шлюб визнається розірваним, якщо подружжя жило роздільно щонайменше п'ять років і при цьому судом доведено, що це відбулося за обоюсторонньою згодою. Крім того, в Італії достатньою підставою для розлучення вважається спроба замаху на вбивство одного з членів подружжя або дітей чи їх катування [4].

Найважливішим етапом розвитку концепції прав людини варто визнати ухвалення у Франції за часів революційних змін конституційного документа – Декларації прав людини і громадянина, схваленої 26 серпня 1789 року. Незважаючи на те що документ розроблявся у важкі часи змін і в дуже обмежені строки (9 днів), Декларація містить основні положення концепції

прав людини. У ній віддзеркалені найбільш революційні та передові погляди на порядок і устрій суспільства. Так, зокрема, проголошувалися природними й невід'ємними такі права, як свобода, власність, безпека й опір гнобленню, свобода виражати свої думки та переконання. Установлювалося, що джерелом влади є нація, закон виражає загальну волю й забороняє дії, які є шкідливими для всього суспільства. Також проголошувалися принципи презумпції невинуватості, *дозволено все, що не заборонено законом* (виділено автором – К. С.). Проте яким би потужним поштовхом розвитку демократичних цінностей не були вказані події, надалі в розвитку та розповсюдженні прав людини спостерігалася тенденція регресу.

Принципи прав людини мали величезний вплив безпосередньо після революційних потрясінь. Але з часом і в ході розробки Цивільного кодексу Франції цей вплив усе більше слабшав і домінантою стали консервативні переконання.

Преамбула французької Конституції 1946 року підтверджує текст Декларації прав людини і громадянина 1789 року, доповнює концепцію прав людини новими принципами, новим поколінням прав людини, яке сформувалося на той час. У ній (преамбулі Конституції 1946 року) закріплено рівність між чоловіком і жінкою, право на отримання притулку, рівно як й основні принципи, закладені республіканським законодавством. У ній же записано, що французький народ проголошує особливо необхідні в наш час політичні, економічні та соціальні принципи [6].

Велике значення в романо-германській правовій сім'ї мають так звані «загальні принципи права». Це зумовлено тим, що континентальне право врегульовує групу відносин. При цьому найбільш справедливою для вирішення суперечки буде відповідність не букві, а духу законів. Загальні принципи права закріплюються на законодавчому рівні, до них варто зарахувати такі найважливіші принципи: «принцип прихильності правам людини»; «принцип національного суверенітету»; принцип закріплення в законі загальної волі; принцип визнання «забороненими» лише тих діянь, які завдають «шкоди всьому суспільству»; принцип свободи дій, що полягає в наданні «можливості робити все, що не шкодить іншому»; принцип установлення в законі лише тих покарань, які «життєво необхідні»; принцип звітування перед суспільством «кожного посадовця щодо змісту його управлінської діяльності». Крім того, до основних принципів також потрібно зарахувати принципи рівності й свободи, права на приватну власність, принцип безпеки, опір гнобленню, принцип розподілу влади як спосіб реалізації й механізм захисту прав людини, свобода совісті, права трудящих, охорона сім'ї, право на освіту, професійне навчання, культуру тощо.

Отже, цим принципам відводилася основоположна роль, вони повинні були стати загальними нормами, відповідно до яких приймалися б закони та вирішувалися конкретні суперечки. Так, наприклад, в основі Цивільного кодексу Франції так само покладено ідеї природного права про існування самостійного, незалежного від релігійних вірувань принципу природи, відповідно до якого може бути побудована система правових норм. І ці норми, будучи систематизовані в ясну і струнку систему, можуть слугувати фундаментом соціального порядку раціонально влаштованого високomorального суспільства [4].

Ф. Люшер відзначає, що конституційного значення набуває не сам закон, що встановлює принцип, а саме принцип [7]. Основні принципи, пов'язані з концепцією прав людини, мають, безумовно, конституційне значення в країнах романо-германської правової сім'ї.

Закон у країнах романо-германської правової сім'ї, принципи, що відбито в законі, встановлюють загальні норми життя, цінності й свободи, що охороняються правом. У рамках цих законів і на їх підставі суспільство існує й розвивається.

Висновки. Отже, у країнах романо-германської правової сім'ї спостерігається найбільш повне та всебічне закріплення, гарантування й надання прав людини в нормативному вираженні. Проте на практиці все ж таки існують проблеми щодо їх реалізації, порушення та обмеження прав людини.

Література:

1. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки від 4 липня 1776 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](http://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php).
2. Декларація Організації Об'єднаних Націй про право на розвиток від 4 грудня 1986 року A/RES/41/128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/500/64/IMG/NR050064.pdf?OpenElement>.
3. Декларація основних принципів правосуддя для жертв преступлений и злоупотребления властью от 29 ноября 1985 года A/RES/40/34 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/482/61/IMG/NR048261.pdf?OpenElement>.
4. Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituante.livejournal.com/10253.html>.
5. Марченко М.Н. Правові системи сучасного світу / М.Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2009. – 528 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mybrary.ru/users/personal/read/pravovyye-sistemyi-sovremenno-mira/>.
6. Доповідь України в ООН по Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (1994 р.) // Український часопис прав людини. – 1996. – № 2. – С. 54–63.

7. Доповідь України в ООН щодо здійснення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (19 вересня 1994 р.) // Права людини в Україні. 1995 рік. – К. : Українська правнича фундація, 1997. – С. 82–120.

Слюсарь К. С. Права человека в странах романо-германской правовой семьи

Аннотация. В статье мы исследовали процесс становления и развития прав человека в странах романо-германской правовой семьи. Общие принципы права в указанной системе, обусловленные особенностями ее исторического формирования, устанавливают критерии соответствия положительного права ценностям данного общества, тем самым ограничивая действия того или иного закона общепризнанным моральным критерием.

Ключевые слова: декларация, каноническое право, права человека, позитивное право, принципы права, естественное право, романо-германская правовая семья.

Sliusar K. The human rights in the Romano-Germanic legal family

Summary. In this article, we examined the process of formation and development of human rights in the Romano-Germanic legal family. General principles of law in this system, due to the peculiarities of its historical formation, establish eligibility criteria for the positive law of a particular society values, thereby restricting the action of a law generally accepted moral standards.

Key words: declaration, canon law, human rights, positive law, principles of law, natural law, Roman-German legal family.